

LEYLEK HALİFE

MIHÁLY BABITS

MACARCA ASLINDAN ÇEVİREN: FİGEN UÇ

livefa
yayınevi

Mihály Babits (1883-1941) Szekszárd'da doğdu. 20. yüzyıl başı Macar edebiyatının şair, yazar, çevirmen, edebiyat tarihçisi, eleştirmen olarak pek çok alanında eserler veren en önemli kişilerinden biri. Üniversite eğitimini Budapeşte'de Macar Kraliyet Bilimler Üniversitesi'nde Macar ve Latin dili ve edebiyatı bölümlerinde tamamladı. 1905'te Baja'da başladığı öğretmenlik kariyerini sırayla Szeged, Fogaras ve Budapeşte'de sürdürdü. I. Dünya Savaşı yıllarında yazdığı bir şiirinden dolayı vatansever olmamakla suçlanıp 1916'da öğretmenlikten uzaklaştırılınca kendini tamamen yazarlığa adanmıştı. Savaşın sonraki kısa devrim yılında çeşitli görevler üstlendi, üniversitede Dünya Edebiyatı ve Modern Macar Edebiyatı dersleri de verdi. 1917'de Sándor Petőfi'nin anısını yaşatmak ve Macar edebiyatını desteklemek amacıyla kurulmuş olan Petőfi Topluluğu'nun üyesi oldu. 1908 yılından beri yazarları arasında yer aldığı dönemin en önemli edebiyat dergisi *Nyugat*'ın 1918'da editörü, 1929'da ise başeditörü oldu. *Nyugat*'ın editörlüğü, prestijli edebiyat ödülü veren Baumgarten Vakfı'nın başkanlığı (1927) Babits'in Macar edebiyatı üzerindeki etkisini artırdı. 1930'da edebiyatın hemen her alanında önemli ve etkili olan Kisfaludy Topluluğu'nun üyeliğine de seçildi. 1937'de gırtlak kanseri teşhisi kondu, ertesi yıl ameliyat oldu, ama sesini kaybetti. 1940'ta Dante'nin *İlahi Komedyası* çevirisi nedeniyle İtalya Devleti tarafından San Remo Ödülü'yle onurlandırıldı. 1941'de Macar Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. Beş şiirinin *A Holnap* (1908) adlı antolojide yer almasıyla adı ülke çapında tanınan Babits'in *Levelek Iris koszorújából* [İris'in tacından yapraklar] adlı ilk şiir kitabı 1909'da yayımlandı. Bunu sekiz şiir kitabı, 1913'te tefrika olarak yayımlanmaya başlanan ilk romanı *Leylek Halife*'yi ise dört romanı izleyecekti. Şiir ve romanlarının yanı sıra Latince, Fransızca, Almanca, İngilizceden yaptığı çevirileri Macar çeviri tarihinde seçkin bir yere sahiptir. Ayrıca *Az európai irodalom története* [Avrupa Edebiyat Tarihi] incelemesi kültürlü bir insanın okuma deneyimi gibidir. 20. yüzyılın en önemli edebiyat bilimcilerinden biri olan, romanlarıyla da tanınan Antal Szerb, *Macar Edebiyat Tarihi* kitabında Babits'le ilgili şöyle yazar: "Macar ruhunun Avrupa'yla yeni bir sentezi."

Figen Uç, 1966 yılında Antakya'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Antakya, Adana ve Denizli'de tamamladı. Lisansını Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hungaroloji, yüksek lisansını ise Osmaniye Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde yaptı. Ankara Üniversitesi TÖMER'de başladığı yabancılarla Türkçe öğretimini, 2005-2019 yılları arasında Szeged Üniversitesi Altayistik bölümünde sürdürdü. Üniversitede çalışırken meslektaşlarının Macarca yazmış olduğu seminer, makale ve kitap bölümlerini Türkçeye çevirdi, karşılaştırmalı çeviri düzeltisi yaptı. Çeviri derslerinde, özellikle yazınsal metinleri Macarcadan Türkçeye çevirmeyi öğretirken kapıldığı çevirinin büyüğü, onu Macar edebiyatından çeviriler yapmaya yöneltti. Mihály Babits'in *Leylek Halife* romanı Uç'un çevirdiği ilk roman olmakla birlikte Türk okuruyla buluşan ilk çevirisi Magda Szabó'nun *Abigail* romanı oldu. Uç, Macar edebiyatının araya üçüncü dil engeli girmeden Türk okurlarına ulaşmasına katkı koymayı kararlılıkla sürdürüyor. Macar dilinden ve dostlarından kopmadığından Szeged'de yaşamakta.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
I (Elemér Tábornin yaşamöyküsü kendi kaleminden)	17
II	32
III	50
IV	62
V	82
VI	90
VII	106
VIII	123
IX	139
X	154
XI (Zsigmond Móricz'e mektup)	172

Önsöz

Mihály Babits 26 Kasım 1883'te Szekszárd'da doğdu. Babası Mihály Babits, mahkeme yargıcı, annesi Auróra Kelemen ise iyi eğitim görmüş kentsoylu bir kadındı. Köklü bir tarihi geçmişe sahip olan Szekszárd, o dönemlerde küçük bir şehirdi. Küçük şehir ortamından büyük şehre göç hem de geziler Babits ve çağdaşı yazar arkadaşlarının yaşamını etkileyen ana olay ve yazılarında sıklıkla kullandıkları bir motif olmuştur. Babasının görevinden dolayı çocukluğu Budapeşte'de ve Pécs'te de geçti, ilk ve orta öğrenimine bu şehirlerde devam etti. Yazarlık yeteneği çok erken yaşlarda kendini gösterdi; önceleri babasının izinde gidip hukuk alanında bir kariyere hazırlansa da sonradan şiire olan tutkusu ve sosyal bilimlere olan ilgisi kariyer seçiminde etkili oldu. Üniversite eğitimi için Macar Kraliyet Bilimler Üniversitesi Macar ve Fransız Dili ve Edebiyatı bölümlerine yazıldı, ama Fransızca bölümünü daha sonra Latin Dili ve Edebiyatıyla değiştirdi.

Üniversitede ünlü dilbilim profesörü László Négyesy'nin üslup alıştırma seminerlerinde, efsanevi kişisel eğitim toplantılarında daha sonra edebiyat dünyasında önemli roller üstlenecek Gyula Juhász ve Dezső Kosztolányi'yle arkadaş oldu. Üçü de 1908 ve 1941 yılları arasında faaliyet gösterecek olan *Nyugat* [Batı] adlı edebiyat

dergisinin yazarları arasına katıldı, Babits daha sonra derginin yayın yönetmenliğini de üstlendi. *Nyugat* Macar edebiyatının, 'Klasik Edebi Modernizm' adıyla tanımlanan döneminin belirleyici organı oldu ve Macar edebiyatı üzerindeki etkisi günümüzde de sürmektedir.

Macarca-Latince öğretmeni diplomasıyla mezun olan Babits, 1905'te stajyer olarak Baja'da başladığı öğretmenlik kariyerini Szege'de (1906-1908), o zamanlar Macar Krallığı sınırları içinde olan Fogaras'da [Rumence Făgăraş] (1908-1911) ve Budapeşte'de (1911-1916) sürdürdü. İlk yapıtları Nagyvárad [Rumence Oradea] şehrinde yayımlanan *A Holnap* (1908) [Yarın] adlı antolojide yer aldı. Kariyerine şiir yazarak başladı, romanları ve çevirileri de önemli olmakla birlikte Macar edebiyat hafızasında öncelikle bir şair olarak anılıyor. İlk şiir kitabı *Levelek Iris koszorújából* [İris'in tacından yapıtlar] 1909'da, ikinci kitabı *Herceg, hátha megjön a tél is!* [Prens, eğer kış da gelirse!] 1911'de yayımlandı. 1913'te ilk romanı *A gólyakalifa'y* [Leylek Halife] yazdı. Dergide tefrika olarak yayımlanan roman kitap olarak 1916'da basıldı. Aynı yıl Dante'nin *İlahi Komedy*a adlı epik şiirini eski İtalyanca aslından çevirmeye başladı. Dili bilmesi ve klasik filolojiye karşı tutkusu çevirisine büyük katkı sağladı. *Cehennem* bölümü 1913'te, *Araf* 1920'de, *Cennet* ise 1923'te yayımlandı. Çevirileri nedeniyle İtalya Devleti tarafından San Remo Ödülü'yle onurlandırıldı.

Şair ve yazar olarak tanınan Ilona Tanner'le (yazılarında Sophie Török takma adı kullanır) 1921'de evlendi ve Tanner de *Nyugat* dergisinin kadrosuna katıldı.

Babits, 1927'den itibaren prestijli edebiyat ödülü veren Baumgarten Vakfı'nın başkanlığını yaptı ve böylece Macar edebiyatı üzerindeki etkisi de arttı. Kendine düşmanlar da edindi: 20. yüzyıl Macar lirik şiirinin en büyüklerinden biri olan, mali sorunlarla da boğuşan Attila József, Babits'in yönetimi sırasında bu ödülü alamadı. 1929'den

itibaren *Nyugat*'ın da yayın yönetmenliğini üstlendi. Lirik sesinin kasvetliliğini yakalandığı gırtlak kanseri hastalığı da arttırdı ve geçirdiği ameliyat sonucu sesini de kaybetti. Edebi bir metin olarak da kabul edilen ünlü *Beszélgetőfüzetek* [Konuşan Defterler] bu dönemin ürünüdür. Bu defterler Babits'in yaşamının son döneminde ailesine, arkadaşlarına, doktorlarına yazdığı notları ve mektupları içermekte. 4 Ağustos 1941'de Budapeşte'nin dağlık bölgesinde yer alan Siesta Sanatoryumu'nda öldü.

Şiir kitapları: *Levelek Iris koszorújából* [İris'in tacından yapraklar] (1909), *Herceg, hátha megjön a tél is!* [Prens, eğer kış da gelirse!] (1911), *Béke és háború közt* [Barış ve Savaş Arasında] (1911–13), *Recitativ* [Resitatif] (1916), *Nyugtalanság völgye* [Huzursuzluk Vadisi] (1920), *Sziget és tenger* [Ada ve Deniz] (1925), *Az Istenek hálnak, az ember él* [Tanrılar ölür, insan yaşar] (1929), *Versenyt az esztendőkkell!* [Yıllarla yarışmak!] (1933), *Összes versei* [Bütün Şiirleri] (1938).

Romanları: *A gólyakalifa* [Leylek Halife] (1913, kitap olarak 1916), *Timár Virgil fia* [Virgil Timár'ın Oğlu] (1922), *Kártyavár* [İskambil Kulesi] (1923), *Halálfiái* [Ölümün Oğulları] (1927), *Elza pilotá vagy a tökéletes társadalom* [Pilot Elza ya da Mükemmel Toplum] (1933).

* * *

Leylek Halife, *Nyugat*'ın 16 Aralık 1913 tarihli sayısında tefrika halinde yayımlanmaya başlanır, kitap olarak ise 1916 yılında basılır. Romanın geçtiği çevre Babits'in o sıralarda öğretmenlik yaptığı Fogaras ve Budapeşte'deki okulu ve hayatıyla ilgilidir. Kişilerini de oralarda tanıdığı gerçek kişilerden modellemiş, ortam da romanın geçtiği yerlere ve şehir betimlemelerine esin kaynağı olmuştur. Hem psikolojik

hem de polisiye bir roman olan *Leylek Halife*, kişilik bölünmesi ve çoklu kişiliği konu edinen ilk modern romanlardan biridir ve kesinlikle 20. yüzyıl Macar edebiyatında önemli bir yere sahiptir.

Romanda beyzade ve çırak şeklinde iki varlığı olan roman kahramanının hayatını, on altı yaşından intiharına kadar geçen sürede izliyoruz. Burjuva bir ortamda büyüyen mutlu, örnek çocuk Elemér Táborny, bu hayatı aslında iki kişi olarak yaşadığını keşfedene kadar görünüşte bulutsuz bir şekilde sürdürmektedir. On altı yaşındayken romanda adı bile geçmeyen alter egosu çırak, sonradan katip, günlük hayatını tamamen zıt bir rolde yaşayacağı, sıradan işler yapacağı, bir dizi aşağılanmaya maruz kalacağı tuhaf rüyalarında yer edinmeye başlar.

Romanın adı ilk kez IV. Bölüm'de *Leylek Halife*'nin masalı anlatılarıyla anılırken geçer: “*Masaldaki halife gibi, o da leyleğe dönüşmüş ve kendini yeniden insana dönüştürecek sihirli sözcüğü unutmuştu.*” *Binbir Gece Masalları*'nda da yer alan bu masalda halife ve veziri bir büyücü tarafından kandırılarak leyleğe dönüştürülmüş ve geri dönüşü sağlayacak büyülü sözcüğü söylerken gülüp durdukları için leylek olarak yaşamak zorunda kalmıştır. Birçok zorluk ve yolculuktan sonra ise iki adam, sonunda insana dönüşmüş ve iktidarı ele geçiren büyücü Mirza'yı uzaklaştırmıştır. Babits *Leylek Halife* masalını 19. yüzyılda Dünya ve Macar edebiyatında da giderek popüler hale gelen *Binbir Gece Masalları*'ndan değil de, o dönemde masal anlatıcısı olarak popüler olan Alman yazar Wilhelm Hauff'un *Kalif Storch* adlı masalından alır. Hauff, *Binbir Gece Masalları*'nın bilinen konusunu, başka halkların masal ve anekdotlarının temsili parçalarına yaptığı gibi, yeniden yazarak popülerleştirmiş, masalı da böylece Avrupa edebiyatına yerleştirmiştir.

Babits'in dedektif romanlarına karşı tutkusu da romanın yaratılmasında büyük rol oynar, ama yazarın korku filmlerine olan düşkün-

lüğünün de olay örgüsü üzerinde büyük etkisi olur. Romanın sinematik öncülleri arasında Alman yönetmen Max Mack'ın 1913 yapımı Macarcaya *Egy test, két lélek* [Tek Beden, İki Ruh] olarak çevrilen *Der Andere* adlı filmi yer alır. Paul Lindau filmin senaryosunu daha önce Robert Louis Stevenson'un 1886'da yayımlanan *The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde* [Dr. Jekyll ve Bay Hyde'in Tuhaf Hikayesi] adlı kısa romanından uyarladığı oyunundan yazmıştır. Filmde Berlin'in tanınmış avukatlarından Dr. Hallers bir kaza geçirir ve bunun sonucunda zaman zaman farklı bir kişilikte uyanır. Diğer benlik soygun gibi suçlar işler, ama Dr. Hallers uyandığında bunu hatırlamaz. Filmin sinopsisi, aynı bedende farklı bir kişiliğin yaşaması nedeniyle Doppelgänger etkisi kriterlerini karşılayan bir anlatı sunar.

Edgar Allan Poe'nun en tanınmış Doppelgänger öykülerinden biri olan ve *Der Andere*'nin kaynakları arasında olması mümkün *William Wilson* (1839) da benzer sorunları işler. Babits'in romanında bu etkinin de olması mümkün. Poe, dönemin edebiyatının popüler motiflerini barındıran öyküsünde birbirinin hayatını yaşayan iki arkadaştan "*Aynı yaşta olduğumuzu dair dikkate değer gerçeği o zamanlar keşfetmemiştim; ama boylarımızın aynı olduğunu gördüm ve genel yapımızın, yüz hatları açısından bile birbirimize oldukça benzediğini fark ettim.*" şeklinde söz ederken *Leylek Halife*'de de etrafından dolaşılan sorunu vurgular.

Tehditkar "öteki benliğin" somutlanmış hali olan Doppelgänger figürü, 19. yüzyılın başından itibaren fantastik edebiyatın en gözde motifi olmuştur. Babits'in romanının öncülerini arayacak olursak Poe'nun etkilerine ek olarak Adalbert von Chamisso'nun gölgesini Şeytan'a satan *Peter Schlemihls wundersame Geschichte* [Peter Schlemihl'in Olağanüstü Öyküsünü] (1813) ve E.T.A Hoffmann'ın *Die Elixiere des Teufels* [Şeytanın İksirleri] (1815) romanlarını ya da Oscar Wilde'in en çok tanınan *The Picture of Dorian Gray* [Dorian

Gray'ın Portresi] (1890) romanını bulabiliriz. Ancak konunun sine- ma çağının başından itibaren popüler olduğunu da eklemek gereki- yor. Bu yüzden çağın popüler korku edebiyatının tümünü Babits'in kaynakları arasında aramalıyız. Ayrıca filolojik araştırmalardan *Dorian Gray'ın Portresi*'nin Babits'e, 1906 gibi erken bir tarihte, ilgili çevirileri sayesinde dönemin korku edebiyatına benzer şekilde ha- kim olan Dezső Kosztolányi tarafından önerildiği de bilinmekte. *Leylek Halife*'nin ilk bölümünde yazarın polisiyeye olan tutkusunun bir göndermesi olarak şu satırları okuruz: “*Hatta bu inancımı birkaç arkadaşşıma da bir şekilde çıtlatmış ve bu sırrı ortaya çıkarmak için gerçek bir Dr. Holmes Derneği kurmuştuk. Dernek de bu sır gibi ken- diliğinden sona erdi...*”

Aynaya bakma ve yansıma gibi görsellik ve imgesellikle ilgili di- ğer sınır geçişler de *Leylek Halife*'nin ana konuları arasında yer al- maktadır. Tüm bunlarda metinlerarası izlerin yanı sıra çağdaş korku filmi şemalarının simbiyotik etkisi de göz önünde tutulmaya değer. Elemér Táborny, iki hayatı bir tabloya benzetir, böylece semiyotik alan ikiye katlanırken metnin anlamı ikonik alanda da gerçekleşir. Elemér, diğeri tarafı da görebildiği için aynadan da korkmaya başlar, artık onda yalnız kendini değil, yavaş yavaş kendi yüzüyle birleşen katibin yüzünü de görür. Ama *Leylek Halife*'de türünden beklendiği gibi aynalar yerini tablolarla bırakır.

Korku filmlerini seven, etkilerini romanlarına aktaran Babits'in metninin kısa bir süre sonra bir korku filmine malzeme olması şaşırtıcı değil. *Leylek Halife*'nin film uyarlaması, kitap olarak yayımlan- masından çok kısa bir süre sonra 1917'de yapılır. Yazar arkadaşı Fri- gyés Karinth'yın senaryosunu yazdığı filmin yönetmenliğini Sándor Korda, başrolü de dönemin ünlü oyuncusu Oszkár Beregi üstlenir.

Frigyés Karinth'yın de söylediği gibi “İki Ruhlu Adam” adı kitap için belki de daha uygun başlık olurdu, çünkü hem yazarının sanatı-

nı ve kişiliğinin ikiliğini yansıtır hem de yeni psikanalizin etkisini gösterirdi. Babits, *Leylek Halife*'yi yazarken kuşkusuz Sigmund Freud'un öğretilerini biliyor olmalı. Gerçek, uyanık hayatın daha açık, daha düzenli, daha kontrollü yönetimi, rüyalarda engelleme olmaksızın ortaya çıkan aşağılık dürtülerin kirli dünyasıyla karşılaştırıldığında bu, Freudcu teoriye o kadar yakındır ki, etkisinden kuşku duymak pek mümkün değil.

Aralarında üniversiteden üç yakın arkadaş Gyula Juhász, Dezső Kosztolányi ve Mihály Babits'in de bulunduğu *Nyugat*'ın yaratıcıları Macar edebiyat bilincinde ya şair ya da yazar olarak kabul edilir. Türler ve türler arası eşitlik yalnızca Kosztolányi için geçerlidir. Gyula Juhász'ın kayda değer düzyazıları, Babits'in ise romanları olmakla birlikte araştırmacılar daha çok lirik sesi vurgulamış ve değerlendirmişlerdir, genel okuyucu kitlesi de. Babits'in lirik düşüncesi gerçekten de güçlüdür, romanlarına açıkça damga vurur, sanatsal ve duygu dolu çevirilerine de nüfuz eder. *Nyugat* dergisindeki eleştirel yazılar ve iki dünya savaşı arasında Macaristan'da üretilen edebi çeviriler, metne sadık kalmaktan çok biçimsel özelliklerin korunmasına ve dil güzelliğe dayanan bir tür izlenimci yaklaşımla "yeniden yorumlanma" şeklindedir. Ama bu lirik düşünce Babits'in "Macarcalılaştırılmasına" olduğu kadar romanlarına da nüfuz eder. Örneğin *Leylek Halife*'de ana karakter çırağın kırsal bölgeden şehre gelirken gördüklerinin anlatıldığı sahne, sanki Orta Çağ ütöpik eserlerindeki uzun yolculuğun, parçalanmış, kendinde de kaybolmuş öznenin öyküsüyle anlatsal bir şiir dünyasında birleşmesi gibidir: "*Burada köy, artık köy değildi. Buralarda büyük atölyeler ve depolar vardı, hepsi de şehre malzeme sağlıyordu. [...] Biraz uzakta fabrikalar sıralanıyordu. Garip, büyük, kirli, kurşun kareli pencerelerin kırık bölmelerinin ardında cıvırdayan kayışlar, ayna gibi parlatılmış çelik kasnaklar. [...] Gizemli, çıplak binalar, karanlık, boş ve köşeli gövdeleriyle dikiliyordu. Kör du-*

varlar! [...] Korkunç bir gürültü vardı. Tramvaylar deli notalar tıngırdatıyordu.” Elemér Táborny’nin sonradan “tüyler ürpertici” olacağı anlaşılan ilk huzursuz duyguları, uykuya dalma, daha sonra “başka bir hayata” uyanma korkuları ise lirik şiirde yaygın olmakla birlikte düzyazıda nadir görülür, kimi imgeler de döneminin Macar okuru için bile alışılmadıktır: “Uyumak istemedim, uykuya dalmaya cesaret edemedim. Uyursam aynı zamanda savunmasız da olacağımı hissettim, neye karşı olacağımı kendimin de bilmediği. Hayatımın dizginlerini bırakmaya cesaret edemedim.”

Babits’in, motif hazinesi, imgelemi ve diliyle o zamana dek yazdığı şiirlerine de benzerlik gösteren ilk romanı, öncelikle şair olan önemli bir sanatçının dikkate değer bir eseridir.

Krisztina Kovács¹

¹ Edebiyat tarihçisi ve eleştirmen olan Dr. Krisztina Kovács (1976 - Békéscsaba), Szeged Üniversitesi Macar Dili ve Edebiyatı Bölümünde çalışmaktadır. Araştırma alanları klasik Macar edebiyatının modernliği ve Batı düzyazını, modern ve çağdaş Macar edebiyatında mekansal poetik görünüşler.